

Boldhuse i Danmark

dansk sportsbyggeri i 1600 & 1700-tallet

af Ole Worm

Den europæiske scene

Munke og klosterbrødre havde i den »mørke middelalder« muntret sig med en række øvelser. Man spillede eksempelvis bold op af de karakteristiske halvtage i klosterhaverne.

I overgangen mellem senmiddelalder og renæssance legaliseredes behovet for bevægelse. Øvelserne flyttedes uden for klostermurene, der ikke mere skulle skærme for lægmands nyfigne blikke.

I renæssancen dyrkedes legemsøvelser i det fri. Det var fri idræt. Den havde et pædagogisk eller sundhedspolitisk mål.

Mange af tidens humanister anbefalede bla. boldspil som et opdragelsesmiddel i fyrsterne skoleplaner på ridderakademierne.

Humanister anbefalede det også som et middel i sundheden. Erasmus af Rotterdam siger:

»der er intet bedre til at træne kroppen end boldspil med hånden – lige godt vinter som sommer«¹

Kong Jacob den 1. af England (1566-1625), der i øvrigt ved en lejlighed spillede tennis med sin svoger Chr. IV, anbefalede sin søn at spille tennis som led i sønnens personlige udvikling:

»Jeg tror, at legemsøvelser kan anbefales en prins, idet den kræver færdigheder og bevarer

sundheden .....hærdere kroppen mod anstrengelser ..... anbefale dans og tennis.«

Et udbredt boldspil blev tennis (Jeu de paume = spil med hånden). Det kunne også spilles med ketsjer.

Men tennisspillet dyrkedes også som ren adspredelse og lyst. Man spillede her for sjov; man spillede om penge.

I renæssancen var der også en modsatrettet tendens; nemlig at lukke det frisatte ind. Man flyttede kulturen ind i lukkede rum. Dette ses tydeligst i udviklingen af opførelsen af theaterbygninger. Dette skete også for visse legemsøvelser. Sporten fik sit eget begrænsede rum. Boldhuset blev een type.

Den danske spilleplads

Det danske boldhus har 3 korte perioder:

»Standshuset« i standssamfundet.

»Rangshuset«, i borgerskabets revolution omkring enevældens indførelse.

»Kongehuset«, i enevælden.

»Standshuset«

Kongen havde boldhuse. Til et spil kræves en medspiller. Højadelen blev denne medspiller. Renæssancekongen Chr. IV gav sporten i Danmark sit første rum.

I en alder af ca. 20 år og som en af

hans første embedshandlinger iværksatte Christian IV sit storstilede slotsbyggeri og parallelt hertil opførelsen af en række murede sportsrum ved de kongelige slotte i Danmark. Som del af tidsånden (so ein Ding müssen wir auch haben) skete det i overensstemmelse med udviklingen af sporten ved konge-og fyrstehuse i Syd-og Mellemeuropa.

Brand, krige og ændrede samfundsforhold har siden betydet at kun meget få findes tilbage i Europa.

Boldhusstræde i København og Boldhusgade i Sorø minder os stadig om dette første sportsbyggeri i Danmark.

Omkring år 1600 rejstes boldhuse ved Kronborg slot, Koldinghus slot, Frederiksborg slot, Københavns slot og Skanderborg slot. Lidt senere etableredes boldhuset ved Sorø kloster.

Kronborg slot

Den 6. september 1596 meddeler Chr. IV sin lensmand Christian Bernekov ved Lundagaard len (v. Lund i Skåne), at han skal hugge så mange sten, som kongens stenhugger skal bruge til opførelsen af et boldhus ved Kronborg slot.² Man kan formode, at boldhuset er etableret eller nær sin færdiggørelse den 18. marts 1597, idet kongen sender sin bygmester til andet boldhusbyggeri.³ En lille uge efter kommer yderligere besked til lensmanden på Kronborg, Ditlev Holck, om, at de sten, der er blevet til overs ved byggeriet, skal sendes videre til Frederiksborg slot.⁴

Boldhuset ved Kronborg slot må således formodes at være Danmarks første boldhus opført 1596-97.

Der er ingen spor efter det, og beliggenheden kendes ikke.

Næsten samtidig i den anden ende af kongeriget påbegyndtes boldhus nr. 2.

Koldinghus slot

Lensmanden hed Caspar Markdaner, der som mange andre adelige havde været på dannelsesrejse i det sydlige Europa, og der givet havde stiftet bekendskab med tennis. Kongen befaler den 11. december 1596⁵ denne lensmand (1583) at påbegynde opførelsen af et boldhus i urtehaven. Chr. IV antyder endvidere, at de tidligere har drøftet dette projekt. Kongen havde nemlig fået en del af sin opdragelse på slottet, og det kan formodes, at den dannede lensmand har formidlet de frie øvelser fra fyrstehoffene til hans elev. Boldhuset skal opføres hurtigt og på det sted, som kongen selv har angivet. Det har således været kongen magtpåliggende, at fremmede gesanters første eller sidste indtryk af kongeriget også på dette punkt var en renæssancefyrste værdigt. Boldhustypen har givet været som de andre, idet kongen opførte andre bygningsværker efter »skabelon«. I februar 1597 brænder en del af Koldinghus slot. Udbedringerne og udbygningen var først færdig i 1598. Man kan vel formode, at der er sket en bygningsmæssig prioritering, således at boldhuset næppe har været færdigt før, slottet kunne rumme de folk, der skulle spille. Boldhuset har vel næppe heller kunnet opføres i vintermånederne 1596/97. Hertil kommer manglen på kvalificeret arbejdskraft. Fanger måtte udskrives for at færdiggøre slottet. Resens kort, der er udgivet i 1677 viser enkelte huse i urtehaven, men uden navnfastsættelse. I urtehaven har der været en kodsbane (keglebane).⁶ I lensregnskaberne fra slottet ses, at

kongen stadig spillede tennis her i 1610, idet der rekvireres reb og bolde.⁷

Frederiksborg slot

Chr. IV fødtes på slottet 1577. I 1599 indgår kongen en aftale med bygmester Jørgen Friberg om nedrivning af faderens slot og opbygning af et nyt renæssanceslot. Som led i disse planer har kongen allerede den 18. marts 1597 tilkendegivet, at han agter at opføre et boldhus ved Frederiksborg Slot,⁸ idet han pålægger lensmanden på Kronborg, Ditlev Holck at sende bygmester Jørgen Friberg til Frederiksborg. Samme dag får lensmanden ved Lunda-gaard ved Lund, Christian Bernikov, besked på at bryde sten til de planlagte boldhuse ved Frederiksborg slot og ved Københavns slot. Stenene skal have samme kvalitet som leverancen til Kronborg slot.⁹ I Øresundstolregnska-berne fra 1597 fremgår endvidere, at der indføres tennisrekvisitter til dette boldhus.¹⁰

Boldhuset undergår visse bygningsmæssige ændringer indtil 1639-40, hvor boldhuset nedrives.^{11,12} Den 7. august 1640 skriver Chr. IV til lensmanden Frederik Urne, at murmester Jørgen Bebbler har ændret boldhuset til en stald.¹³ Dette bekræftes i lensregnska-bet 1642-43, at boldhuset er erstattet med en livstald.¹⁴

Københavns slot

Står man i dag på hjørnet af Boldhus-stræde og Admiralgade i København med ryggen til Nikolaj kirke, står man, hvor det kongelige boldhus lå i kongens urtegård eller lysthave.

Bygmesteren fra Slangerup, Jørgen Friberg, fik som nævnt den 18.3.1597¹⁵

besked af kongen om at opføre et boldhus ved København.

På det ældst kendte kort over Køben-havn ser man på Bremerholm en bygning med betegnelsen »balhausz« (L).¹⁶ Kongen skulle blot gå over den nylig anlagte »forlorne bro«¹⁷ (senere Holmens bro) over på Bremerholm for at være i sin omhegnede urtegård for at spille tennis. Det er i øvrigt bemærkel-sesværdigt, at dette nymodens hus har fundet topografisk opmærksomhed på linie med porte, kirker og slot. Det må have været en bygning, man kunne ori-entere sig efter.

Boldhuset bidrager samtidig til at tidsfæste kortet. Håndværkerne vide-resendtes nemlig i 1600 til opførelsen af andre boldhuse, og man kan formode, at huset da netop er blevet færdigt. Kortet kan derfor være færdiggjort mellem 1597 og 1600.¹⁸

Studerer man bygningen nøjere i urte-gårdens nordlige del, ses boldhuset aftegnet som et atriumlignende hus med 4 vægge og en åben midtergård – en tripot. Boldhuset har »ansigtet mod nord« for at hindre den lavtstående sols stråler i at genere spillerne direkte. Selvom tegningen er noget primitiv, vil denne bygning i sin regulære form, som kendes andre steder fra i Europa, næppe give anledning til byggemæssig vanskelighed.

Hollænderen Wicks malede i 1611 et billede af København. Dette brændte desværre som meget andet i Køben-havn i 1728. Men der findes et par stik efter dette maleri. Det ene prospekt af Jan Dircksen ses i forhallen på Det kgl. Bibliotek.¹⁹ I billedets højre side ses nederst smedien, der senere blev til Holmens kirke. Øverst ses Nikolaj kirke. I lige linie herimellem ses i urteha-

Slotsholmsmotiver – København – Views from the Slotsholm

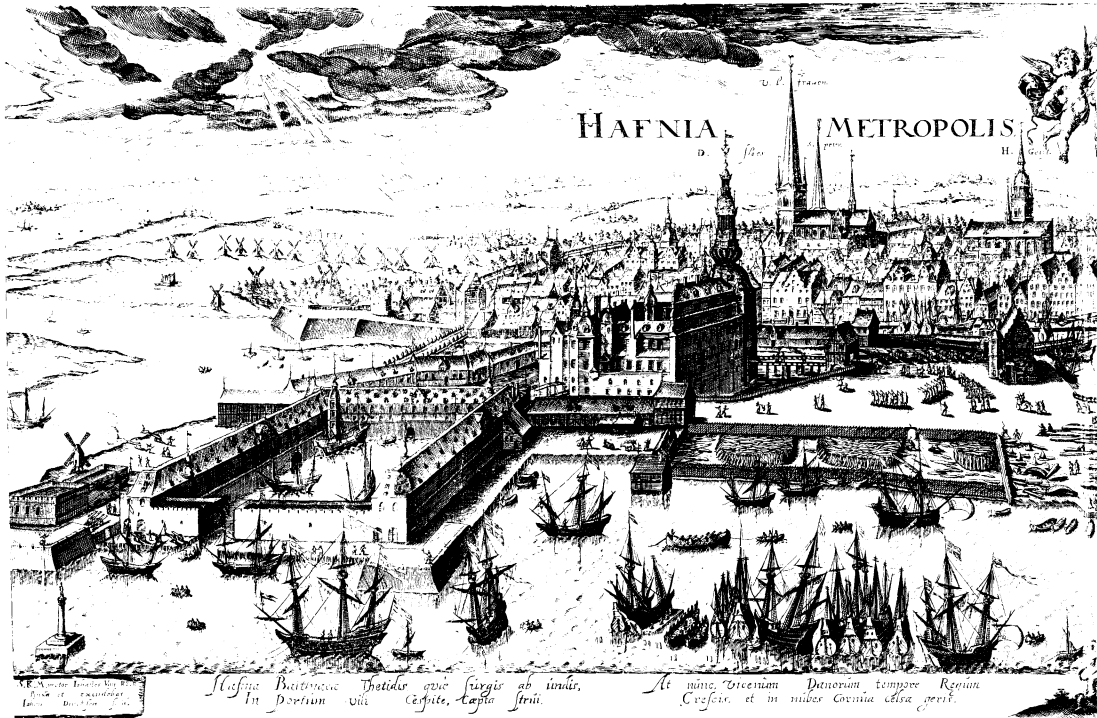
Tegning – Ny kgl. Saml. 372d i fol. – Drawing.

Foruden slottet (I), ankersmedjen (nu Holmens Kirke – i kortets underkant) etc. ses det projekterede Tøjhus- og krigshavnsanlæg (D) – ca. 1600 – The Royal Castle (I) with project of arsenal and naval port (D). The dark building below is the later Naval Church.

ven med græssende kreaturer et firkan-
tet åbent hus Der ses 4 murede vægge
uden tag. Sammenholdt med det første
kort, må denne bygning være det kong-
gelige boldhus. Der findes i privat eje
et andet lidt mere primitivt stik fra
samme tid.²⁰ Boldhuset fremstår her
som en kopi af det første eller givet
fælles originale maleri. Begge stik viser
desuden en lang smal bygning med
rundt tag øst for boldhuset. Jeg vurde-
rer, at dette har været klodsbanen, der
ofte lå sammen med boldhuset. En
klode var et stykke træ, man kastede
med og som indgik i en gammel leg
»Munk« – et keglespil. Dette var tilfæl-
det i Kolding og ved en lang række

boldhuse i Sydtykland. Oluf Nielsen
& Emil Madsen vurderer fejlagtigt det-
te hus, som værende boldhuset.²¹

På Dircksens smukke prospekt ses des-
uden, at tennisbanens sydlige del af-
sluttes med et hus med vinduer. Det
må have været Rosen (»ridderstuen«).
I en senere bygningsopgørelse, hvor
køb og salg af grunde og huse er angi-
vet, omtales boldhuset og »Rosen«.²²
Rosen var betegnelse for hoffets »lysti-
ge sted«. Rosen havde dobbeltbetyd-
ningen af et lokale, der var smykket af
denne blomst, og et hemmeligheds-
fuldt sted. »Rosen« får snart et blakket
rygte og bliver en pendent til det fran-

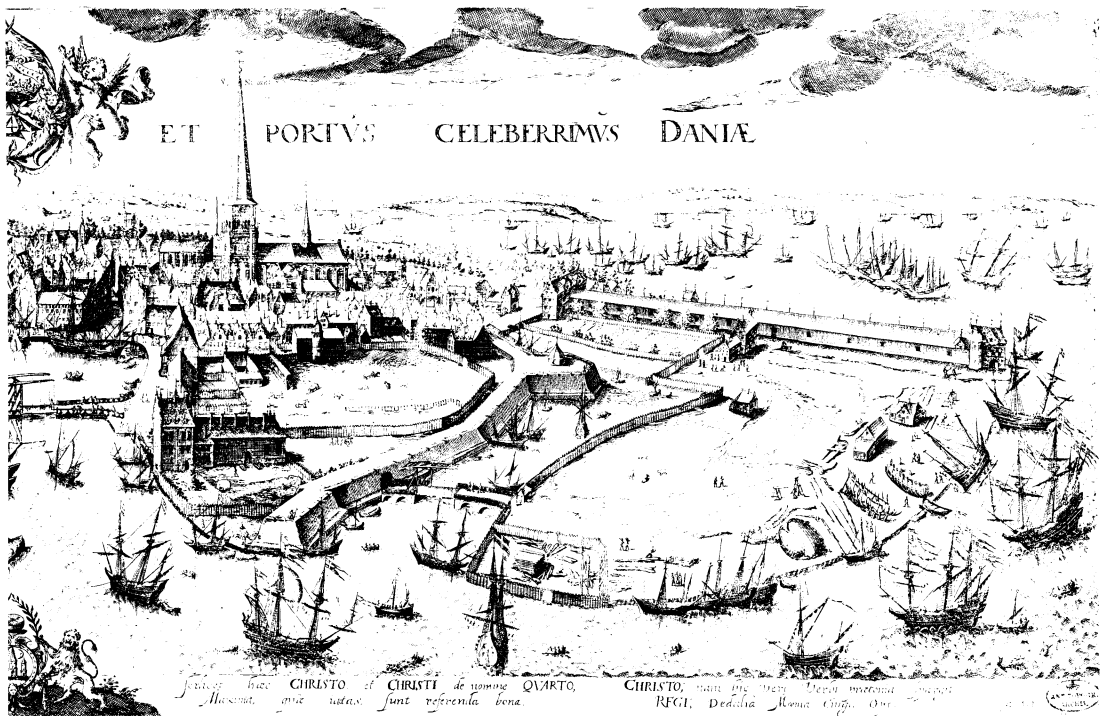
ske tripot, hvis meningsindhold i dag er en spillebule.

Urtehaven måtte snart vige for opførelsen af bla. skipperboderne, og i 1625-27 sælger kongen grund og ejendom.²³ Boldhuset er ophørt med at eksistere som tennisrum. Dette bekræftes indirekte, idet Elis Murmester, der skal stå for opførelsen af boldhuset i Sorø sendes på studierejse til Kronborg i 1625-26 og ikke til det mere nærliggende København.²⁴ Boldhusmuren indgår senere i privat husbyggeri. Det nuværende Boldhusstræde får dette navn i 1625.

Skanderborg slot

Den 26. februar 1600 får lensmanden på Skanderborg slot Valdemar Parsberg besked om at opføre et boldhus

ved slottet.²⁵ 14. juni samme år præciserer Chr. IV, at gulvet i boldhuset skal lægges som flisegulv(astrag). Allerede i august, hvor kongen er på vej til Skanderborg slot, giver han fra Vejle besked om, at det netop opførte boldhus skal have bolde og ketsjere klar til hans ankomst.²⁶ Boldhusets nøjagtige placering kendes ikke, men kædes på flere måder sammen med bygningen af stalden og kan forventes at have ligget i dennes nærhed. Samtidige kort afslører ikke beliggenheden, selvom Resens kort »Skanderborg Slot saaledes som det viste sig i Kong C4 Tiid«²⁷ angiver en række småbygninger, der kunne tænkes at have været boldhuset. I en slags overdragelsesforretning fra een lensmand til den næste, Laurids Ebbesen, udfærdiges i 1608 et inventarium, der dog overraskende ikke omtaler

boldhuset. Boldhuset er tilsyneladende blevet renoveret i 1617, hvor kongen til samme lensmand fastsætter pris for at lægge nye sten i boldhuset.²⁸

Sorø Akademi

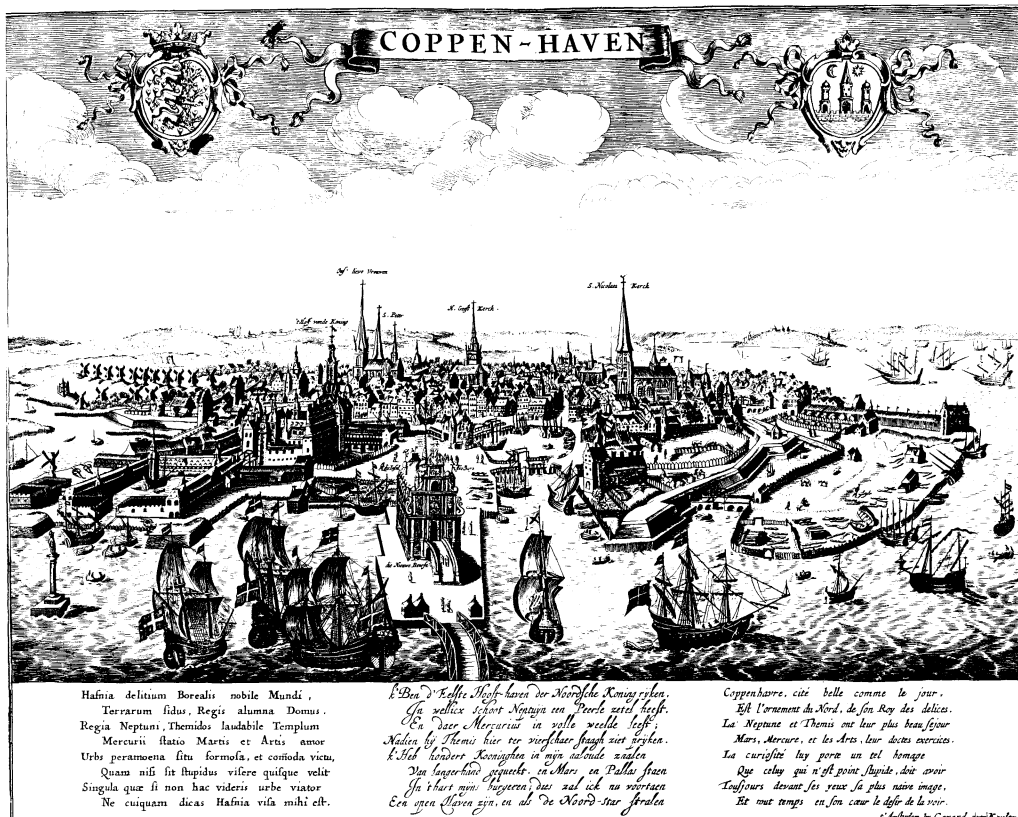
Mange af de omtalte lensmænd havde deltaget i nødvendige, men også dyre dannelsesrejser rundt omkring i Europa. Chr. IV møder således adelsmænd, der givet har set eller spillet tennis på fyrstehofferne eller ridderakademierne. Chr. IV beslutter sig for at skabe et dansk ridderakademi. Den 8.1.1623 stiftes det adelige akademi og exercitie skole i Sorø Kloster til adelsens fremmelse.²⁹ Boldspil indgik i skoleplanen, og der måtte derfor opføres et boldhus. Som tidligere nævnt blev boldhuset på Kronborg model.

Den udsendte murmester målte imidlertid galt og måtte nedrive de første sten, idet boldmesteren underkendte de ydre mål. Efter at have forlænget huset, blev det færdiggjort i 1627-28.³⁰ På Resens kort over Sorø kloster ses boldhuset (boldhuusit – nr. 13) som et toetagers hus med takkede gavle og vinduer i begge etager.³¹ Boldhusmurene danner i dag stueetagen i kvæsturbygningen.

Boldhustypen

De første boldhuse fandtes i to hovedtyper: Dedans og quarre, hvor førstnævnte havde overdækket tilskuergalleri på den ene langside og de 2 korte sider, og den anden havde galleriet på en kort side og den ene langside.

Der eksisterer næppe en grundplan

Hafnia delitium Borealis nobile Mundi,
Terrarum fidus, Regis alumna Domus.
Regia Neptuni, Themidis laudabile Templum
Mercurii flatio Martis et Artus amor
Urbs peramoenia situ formosa, et comoda victu,
Quam nisi sit lupidus viliter quisque velit
Singulari quae si non hac videris urbe viator
Ne cuiquam dicas Hafnia vilsa mihi est.

De Ben d'Koffte Nijf-haven der Noordliche Koninkrijken.
De welcke schone Nijf-haven een Prachtig stedt heeft.
En daer Mercurius in velle waelde leeft.
Nadix by Themis hier ter vreesbaer staegh niet verkeet.
E' heb' hinderd' Koningin in myn' aeloude raaden.
Van langere hand' geyuekt, in Mars' en Pallas' staen
Ist' t'hart' mijn' buyereet; daer' zal' ick' nu' verontagen
Een' open' Haven' zyn, en al' de Noord'-zee' s'vreden

Copenhague, cité belle comme le jour.
Est l'ornement du Nord, de son Roy des délices.
La Néptune et Themis ont leur plus beau séjour
Mars, Mercure, et les Arts, leur plus beaux exercices.
La curiosité luy porte un tel hommage
Que celui qui n'est point stupide, doit avoir
L'œil tourné devant ses yeux la plus naïve image.
Et tout temps, en son cœur le desir de la voir.

G. Schellin fecit J. Goussier del.

over de første danske boldhuse, men stykker man enkelte oplysninger sammen og sammenholder det med Chr. IVs ide om at standardisere visse bygningskroppe, kan man forsigtigt konkludere, at de først opførte huse var lig med de åbne tennisbaner ved Louvre, som er beskrevet og tegnet af italieneren Scaino og som tennisbanen (Tennys Courte) ved Windsor slot i England.³² Her spillede i øvrigt den engelske og danske konge mod hinanden 1604. Denne type var uden overdækket tag og vel derfor også konstruktionsmæssigt rimelig hurtig at opføre, selvom der skulle udhugges sten til gulv.

Mange renæssancebygninger havde et rumforhold på 3:2:1. De kendte

målforhold på boldhuse i Europa angiver længde/bredde-forholdet 3:1. Ved opførelsen af boldhuset i Sorø sker der som omtalt en fejl ved sokkellægningen. Udgifterne til studierejsen til Kronborg var spildt. De udlagte mål blev underkendt af boldmesteren ved en besigtigelse. Målene skulle være: 51 x 17,5 alen³³ svarende til ca 32 x 11 m.

Det er troligt, at dette har været de standardiserede mål på de første boldhuse i Danmark. Spillepladsen var fli-sebelagt i rudeform, og der har givet været tilskuerpladser placeret under de skrå halvtag (galleriet), som bolden ifgl. reglerne skulle spilles opad.

Det vides, at de åbne tennishuse ved Louvre blev overdækkede, således spillet blev vejruafhængigt. Fra bold-

huset ved Frederiksborg vides, at det på et eller andet tidspunkt havde tag, idet lensregnskaberne fortæller, at spærrene blev taget ned samt den ene gavl.³⁴ Om det sker først i 1620'erne kan lensregnskaber formode.³⁵ Boldhuset i Sorø ses på kobberstikket ligeledes forsynet med tag.

Oprindeligt var boldhusvæggen hvidkalket, men blev i 1620'erne sortmalede, således bolden lettere var at se.³⁶ På langsidenmuren var et par jernkroge, der fastholdt nettet. På et tidspunkt forsynes de lukkede tennisrum med vinduer, idet boldhuset på Frederiksborg slot i 1615-16 bliver forsynet med træramme og messingtråd for at beskytte vinduerne mod bolde.³⁷

Danmark havde her tennishuse før mange andre store nordtyske byer. Man skulle til Mellemeuropa (Heidelberg (1592) Nürnberg (1607), Køln (1595)³⁸ for at se tilsvarende idrætsanlæg. I Frankrig fandtes boldhuse bl.a. ved slottene i Louvre, Amboise, Blois.

»Rangshuset«

Standssamfundet var under afvikling. Et nyt rigt lille borgerskab fik politisk indflydelse. Dette fik mange synlige udtryk – også idrætsligt. Boldhuset blev et prestige-og investerings byggeri. På udsnittet af det meget kendte billede af Heimbach af arvehyldningen i 1660 – billedet hænger på Rosenborg slot – ses midt i billedet tæt ved den vandflydte slotsgrav det nye boldhus. Det er en meget smuk bygning med et højt mørkt tag, overdækkede altaner til hotelværelserne og de høje halvægge med murede halvsøjler. Kun ganske små vinduer ses. Bygningen er lige ved at stjæle opmærksomheden fra hovedbegivenheden på grund af dens place-

ring i billedet. Den var placeret midt mellem børsen og slottet. Boldhuset lå, hvor finansministeriets nuværende »røde bygning« ligger i dag. På Rosenborg hænger et andet billede af samme begivenhed malet af en ukendt kunstner, hvor boldhuset igen pga sin nære beliggenhed af slottet, indtager en central placering i billedet. De to boldhuse er næsten afbilledet identisk.³⁹

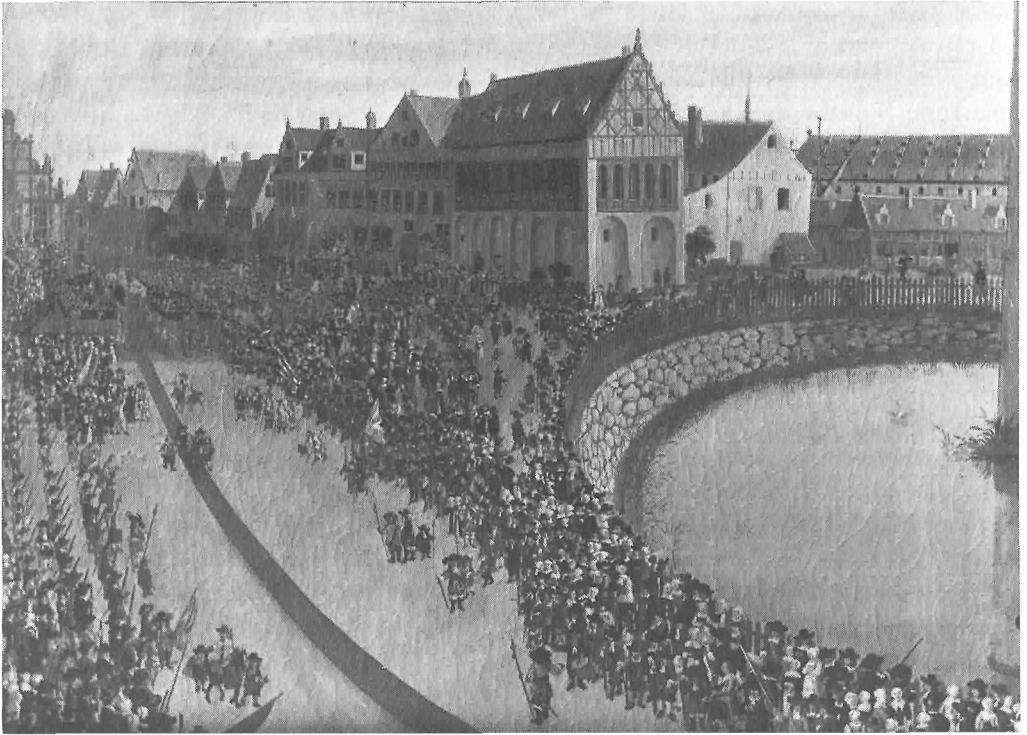
Dette prægtige grundmurede hus blev opført på matrikel nr. 100 på Slotsholmen af finansmanden og tolder i København Heinrich Müller for egne midler mod nedslag/ bortfald af visse afgifter. Den 29. juli 1648 har kong Fr. III givet ham privilegier på boldhuset. Han skal drive det som hotel, værtshus og spilleplads. Kongen regner så med, at huset står færdigt næste sommer.⁴⁰ Heinrich Müller var studiekammerat med Chr. Rantzau på Ridderakademiet i Sorø 1627-28 og har naturligvis set og evt. prøvet tennisspillet her i det netop opførte boldhus.

4 år senere lejer Heinrich Müller huset til en anden, men bevarer ejerforholdet. I august 1658 køber kongen boldhuset af Heinrich Müller og ejer det til 1673.⁴¹ Årsagen er, at Müller bekoster oprustningen af flåden og derfor har brug for midler hertil. I Heinrich Müllers karriereopstigning var flåden at foretrække frem for et »motionscenter«.

Kongens boldhus repræsenterede en ikke ringe værdi. Den var takseret til 2500 Rdl., hvilket kan relateres til taxten på Nybørs 7000 Rdl.⁴²

I nogle år tjente kælderen under boldhuset som fangekælder for tilfangetagne svenske officerer, men den 6. januar 1659 får Jean Aegon af kong Fr. III bevilling som ny boldmester ved

dette boldhus.⁴³ Rigsmarskallen Johan Christoph von Korbitz til Hellerup ejer gården (matr. nr. 101) bag boldhuset fra 1663, men bliver også ejer af boldhuset den 4.2. 1673.⁴⁴ I perioden til nedrivningen er der vedvarende reparationer – især i kælderen. Boldhuskælderen udliciteres til en mundskænk, Frederik Winterberg i 1669 med genbevilling i 1670 og 1673.⁴⁵ Det er om ham, at en af datidens digtere, Jens Steen Sehested synger⁴⁶

I Fredriks Kælder er der svalt;
 Jeg hør' med Potten klappe.
 Mit sidste Glas blev ubetalt
 Thi vil mig ingen tappe.
 Jeg gaar derfra og ovenpaa
 Der leger de med Bolde;
 Omskønt jeg og en Bold kan slaa,
 Jeg maa mig derfra holde.
 Det gælder der om Hul og Brædt

Saa skrap som Bolden springer;
 Der leges baade vel og net,
 Til man med Klokken ringer.
 Paa Timen staar den snilde Dreng
 Med Boldene tilrede
 Og kaster dennem hen i Flæng
 Som det ej gerne skede.
 Der leges tout a bou igen
 Enhver faar nok at løbe
 Er alle Bolde slagne hen
 Da maa man andre købe...

Boldhuset og værelserne beboes af ejeren. Matrikel nr. 100 & 101 på Slotsholmen køber kong Fr. IV og henlægger dem til kancellibygningen (1716-22). I 1716 er boldhuset nedbrudt.⁴⁷

Spillet blev i Danmark elitært, mon-dænt og skulle kunne spilles året rundt dvs. vejruafhængigt. Det var et af byens hoteller med værelser på 1. sal, motionsrum i stuen med tilstrækkelig loftshøjde, og i kælderen var der værts-

hus. Øverst oppe og i et lille hus bagved boede boldmesteren. Hoffet eller gæster kunne således bevæge sig fra krus til ketsjer efter behov. I en overdækket gang kunne kongen gå til tennis fra slottet via proviantgården, som det var bygget sammen med boldhuset. Vi har en samtidig skriftlig rejsebeskrivelse af boldhuset

»Boldhuset. Denne glansfulde og store boldsal findes ikke tilsvarende i Europa«⁴⁸

hvor Jacobæus samtidig billedligt viser med en drueklase, at huset også tjente som værtshus.

J.L. Wolf (boghandler udg. 1654 Encimion Regni Daniæ) omtaler boldhuset:

»Henrik Müller haver ladet den Plads mellem Børsen og Hs.Maj. Proviathanus bygge, hvor han af Grunden et meget kosteligt muret Hus med skønne Gemakker haver ladet opsætte, og derhos et meget herligt Boldhus, hvis Lige udi Bygning og Overdel med Skabelon og Maling man neppelig ved af dets Lige at berømme og sige, med en skøn hvalt kælder under. hvor adskillige Slags Drik der til Kjøbs indlægges kan.«⁴⁹

På en række kort ses det nye boldhus.⁵⁰

På Hoffmans kort (1687?) over København ses »Das königliche Palhaus« (R) med selvstændig tegning af dette harmoniske hus. De mest betydende huse i København danner her ramme om byen.⁵¹ Boldhusindgangen har front til Holmens Kirke. Boldhuset er i 2 stokværk med udnyttet tagetage. Selve boldhuset er forsynet med små vinduer i hele underetagen. Hotelværelserne på 1. sal har ifgl. tegningen balkon i hele længden vendende ud mod Holmens kirke. Balkonen er søjledekoreret med 12 søjlenicher. Der anes 4 kvistværelser.

Som et lille appendix skal nævnes, at dette kort ved en fejl er tilskrevet Gottfried Hoffmann, der døde i 1687, og ikke J. Hoffman. Kortet skulle derved være fra 1702.⁵² I luftperspektiv ses boldhuset på Resen kobberstukne kort fra 1674.⁵³ Boldhuset havde også anden funktion, idet det i 1663 blev lånt til en skuespillertrup.⁵⁴

»...at Andreas Joachimj Wulf her paa Boldhuset i staden comedier, tragoedier oc andre saadanne actioner oc leeg, indtil ...«

»Kongehuset«

Tidligere havde boldhuset ligget uden for selve slottet som en selvstændig bygning. Da Müllers majestætiske bygning lå i vejen for økonomisk-centralistiske ønsker om en ny kancellibygning, flyttedes boldhuset ind i slottets bygningskompleks i staldene ved Stranden på Slotsholmen. Dette skete i en samlet plan, som Frederik IV lavede i forbindelse med renoveringen af Københavns slot i 1717. Den 11. april 1714 havde kongen købt gården, som lå der og byggede sit beskedne boldhus på matr. 115.⁵⁵

På et kort fra 1729 ses »Köngl Stall Ballhaus« liggende ved disse stalde.⁵⁶ »Kongehuset« stod indtil kong Chr. VI i 1731 nedrev alle disse bygninger for at gøre plads til det nye Christiansborg.⁵⁷ Boldhuse var historie.

Boldmesteren

Den faglige kompetence lå i hænderne på en boldmester. Da tennis fik sin meget store udbredelse i Frankrig, udvikledes her en slags monopol. Det var derfor især franskmænd, som blev an-

sat som trænere og »halinspektører« rundt omkring ved de europæiske boldhuse. Mange blev givet også tilskyndet til at rejse fra de franske religionsstridigheder. Som flygtning kunne de her få sig en levevej. Der kendes flere boldmestre gennem deres officielle ansøgninger om løn, bevillinger mv. Det er muligt at fremdrage enkelte navne på danske boldmestre. Den 2. maj 1617 giver Chr. IV i København

Bestalling for Nicolaus Ductus som Boldtmester, at skulle følge Hoflejren eller blive hvor Kongen befaler. Han skal aarlig have 40 Rdlr. i Løn, hvoraf han skal holde sig selv med Kost. Han skal altid i Boldhuset holde gode Raketter, Boldte, Sko at lege med og andet, som hører til Boldhuset, og som en Boldtmester bør holde, og være forpligtet til at sælge hvert Dusin Boldte til 20 Sk. danske.⁵⁸

14. november 1624 bliver Johan Dajon(=Ageon)⁵⁹ af Chr. IV udnævnt til boldtmester ved det/de kgl. boldhus(e) med en årlig hyre på 40 Rdl. Men allerede i januar 1628 klager han over sit arbejde og ønsker sig til Sorø som boldmester. Boldhuset i København var vel også i vanskeligheder på dette tidspunkt. I januar 1659 søger Johan kong Fr. III om at måtte blive boldmester i det nye boldhus.⁶⁰ 1 1670 henvender sønnen Jean Dajon(Jean Ageon) til Fr. III for at få faderens stilling ved boldhuset på Slotsholmen, efter at faderen har bestridt jobbet i 44 år.⁶¹ For 33 Rdl/ årligt får han stillingen. Boldmesteren var forpligtet til at levere rekvisitter – mod brugerbetaling. Det danske marked har næppe været så stort, at han fabrikerede dem selv. Fra Øresundtoldregnskaber vides, at der er blevet importeret bolde og ketsjere. Boldmesteren på Sorø Akademi fik årligt 60 Rdl og fri kost. Den, der vil

spille(lege) skal betale. Til sammenligning fik professorerne samme sted årligt 300-400 Rdl. uden kost.⁶²

Spillet

Chr. IV omtaler flere steder i sine dagbøger, at han spillede tennis »legte jeg med Christen Thomesøn (Sehested) i Boldhuset og tabte 2 Rosen«. Den franske gesant Charles Ogier fortæller i 1634 om Chr. IV

»forhørte .. om hans legemsøvelser« »han .. fyldt sit syvoghalvtredsinstyvende Aar deltager i alle slags legemsøvelser ....kappes i legemsøvelser med hoffets kavalerer«. ⁶⁵

Legemsøvelser/idræt/sport er senere betegnelser. Øvelser / leg var tidens fællesbetegnelse for kropslige aktiviteter og konkurrencer. Måske har den franske gesant ved kronprinsens bryllup set kongen spille tennis.

En af forretningshemmelighederne var ud over at være en dygtig spiller selv og dermed være i stand til at forevise spillet, at boldmesteren også kendte reglerne.

Spilleregler

De første omfattende (24 artikler) nedskrevne tennisregler fandt sted i 1599 i Frankrig af tennisproffen Forbet. Det er troligt, at det har været disse regler, der er blevet anvendt i de første danske boldhuse. De var »internationale«. På dette tidspunkt spillede gæstende konger og fyrster tennis med værten uden regelproblemer. Regelsættet blev genoptrykt i 1650 og oversat til dansk den 26. april 1660. Disse er det først samlede regelsæt (Boldhuus Ordi-

nantz) i tennis på dansk.⁶⁴ Når reglerne blev oversat, må årsagen have været, at der var opstået et behov og dermed et marked for tennis hos en bredere kreds af danske borgere, der ikke var fortrolig med det franske sprog. Et nyt boldhus på Slotsholmen lå en skæv tennisserv fra slottet og danske reglerjo magteliten i Danmark havde også tænkt på den muntre kultur. der hed

»...den meget fornemme / yndelig oc kongelig Leeg Boldspil..⁶⁴

Det er tekniske regler om spillerens forhold til rekvisit, men også en række

sociale regler om spillerens generelle adfærd på banen:

»uden sværgen og banden« »Når den som server har spurgt den anden Y etes vous (I etes vous) Er I tilstede og fået et ja som svar, da er der ingen undskyldning for den, der skal modtage serveren« » Når 2 spiller, da kan partiet ikke forlades af nogen af dem uanset årsag gives med mindre, den som trækker sig tilbage, betaler«

Boldhus og tennis havde i Danmark et kort liv. Tiden var slet heller mere til sprut & sport=sprot. Pietismen havde fået tag i folket, og tidligere tids lystige liv tåltes ikke – ej heller bag de 4 vægge.

Noter

1. Str. hæfte 18, s. 375.
2. KB (1596-1602), s. 4.
3. KB (1596-1602), s. 98.
4. KB (1596-1602), s. 103.
5. KB (1596-1602), s. 67.
6. LRk (1610-11) nr. 365.
7. LRk (1610-11) nr. 353 og 354.
8. KB (1596-1602) s. 98.
9. KB (1596-1602) s. 98.
10. ØR 1597 »6 Raketer og 400 Raketbolde til Boldhuset for Frbg«.
11. LRf (1639-40) bilag 41 »Efter kongens befaling har Morten R nedtaget det spærværk over boldhuset til Frbg«.
12. LRf (1639-40) bilag 51.
13. Br s. 377.
14. LRf (1642-43) bilag 61.
15. KB (1596-1602) s. 98.
16. Ny kgl. Samling 372d i fol.
17. AC s. 97.
18. V.L. mener, at kortet ikke kan være ældre end 1598 og er fra ca. 1600. Hist. medd. 1929-30 s. 145ff.
19. gengivet SH s. 140.
20. gengivet SH s. 170.
21. ON s. 93 & M. s. 88 »boldhuset som en lang, lav bygning med hvælvet tag«.
22. Ra øst kv. s. 149 matr. 223.
23. KD III s. 45, bilag 51 & s. 69 bilag 78.
24. SA s. 298.
25. KB (1596-1602) s. 476.
26. KB (1596-1602) s. 519.
27. Sk s. 31.
28. KB (1616-1620) s. 272.
29. KB (1621-23) s. 520.
30. SA s. 298.
31. Re. s. 44; gengivet i SH s. 209.
32. GC s. 22.
33. SA s. 298.
34. LRf (1639-40) bilag 51 nr. 11.
35. LRf (1622) nr. 33 & 69, hvor der isættes jernankre og bjælker i boldhuset (til forstærkning?).
36. LRf (1625-26) bilag 49 & SA s. 298.
37. LRf (1615-16) nr. 68.
38. Str. hæfte 18 s. 378.
39. DH b.8.s. 43 & 48.
40. KD III s. 303 bilag 440.
41. KD V s. 448, bilag 1043.
42. KD I s. 739 bilag 504 grundtaksten af 1661, kgl. boldhus; Kørbitz ejer nabohust.
43. KD III s. 483-84, bilag 788.
44. KD VI s. 606, bilag 880.
45. KD VI s. 522, bilag 680; s. 623, bilag 909.

46. ON s. 328.
 47. KD VIII s. 384.
 48. HJ s. 56.
 49. Be. s. 36.
 50. VL (1660-1757) kort nr. V, X; XIII, XIV.
 51. VL (1660-1757) kort. nr. XII.
 52. BB s. 60.
 53. VL (1660-1757) kort nr. XIII.
 54. KD VI s. 378, bilag 336.
 55. Ra str. s. 88.
 56. VL kort XXX i bygning nr. 14 v. trompet-
 tergang.
 57. Ra. str. s. 78.
 58. KB (1616-1620) s. 186.
 59. DP s. 45.
 60. KD III s. 483 bilag 788.
 61. DP s. 45.
 62. KB (1621-23) s. 522.
 63. CO s. 30 & s. 42.
 64. AB. s. 353.

Litteraturliste

- B = Barfoed, H. P. F.: Optegnelser om Familien Dajon i Danmark. Personalhistorisk Tidsskrift, København 1915
 Be = Behrend, C.: Det kongelige Boldspil, Gads Danske Magasin. København 1919
 AB = Berntsen, Arent: Danmarckis og Norgis Frugctbar Herlighed, Kiøbenhavfn MDCLVI
 BB = Bramsen, Bo: København før og nu – og aldrig. B.II København, 1987
 Br = Bricka, C. F.: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, Kjøbenhavn 1882
 CB = Bruun, Carl: Kjøbenhavn, København 1890
 AC = Christophersen, Axel: København og omegn gennem 6000 år. København 1985
 GC = Clerici, Gianni: 500 Jahre Tennis Frankfurt 1979
 DP = Personalhistorisk Tidsskrift 6. række, 6. bind København 1915
 DA = Den Danske Atlas eller Konge Riget Danmark, Kjøbenhavn 1764
 SH = Heiberg, Steffen: Christian 4, Monarken, mennesket og myten, København 1988
 I = Inventarium paa Skanderborg slot, (utrykt) 1608
 HJ = Jacobæus, Holger: Holger Jacobæus's Reisebog 1617-1692, København, MCMX
 JJ = Jørgensen, Johan: Rentemester Henrik Müller, København 1966
 KB = Kancelliets Brevbøger 1621-23 udg. af L. Laursen, København 1922
 KD = Kjøbenhavns Diplomatarium 1-4b. Kjøbenhavn 1880
 Kr = Kong Christian den Fjerdes Dagbøger for Aarene 1618, 1619, 1620, 1625, 1635, Kjøbenhavn 1825
 LRf = Lensregnskab, Frederiksborg len, (utrykt), Rigsarkivet
 LRk = Lensregnskab Koldinghus 1610-11 v. Birgitte Dedenroth-Schou, København 1984
 VL = Lorenzen, Vilh.: Haandtegnede kort over København 1600-1660, København 1930
 VL = Lorenzen, Vilh.: Haandtegnede kort over København 1660-1757. København 1944
 VL = Lorenzen, Vilh.: Problemer i Københavns Historie 1600-1660, Hist. Meddelelser, København 1929/30
 EM = Madsen, Emil: Københavns Øster Kvarter, Hist. Meddelelser København 1913-15
 M = Madsen, H; Niels Giesing. F. G. F. Steelfeld: Skanderborg, Skanderborg 1983.
 ON = Nielsen, Oluf: Kjøbenhavn (1536-1660), Kjøbenhavn 1885
 CO = Ogier, Charles: Det store Bilager i Kjøbenhavn 1634, Memoirer og Breve, Kbh, 1969
 DH = Politikens Danmarks Historie, København 1964
 Ra = Ramsing, H. U. Københavns ejendom-

- me 1377-1728 I, Øster Kvt., København 1943
- Ra = Ramsing, H. U. Københavns ejendomme 1377-1728 II, Strand Kvt., København 1943
- Re = Resen, Peder Hansen: Atlas Danicus 1677
- Sk = Skanderborg Museum, Årbog 1987
- Str = Streib, W.: Geschichte des Ballhauses, Leibesübungen und körperliche Erziehung, Berlin 1935
- Ø = Øresundstoldregnskabet, (utrykt), Rigsarkivet.